

ЛЕЗО ОККАМА ЯК ПРИНЦИП ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Роксана ХАРЧУК,

редактор відділу часопису «Дивослово», кандидат філологічних наук

Оскільки я є редактором відділу «Літературознавство і компаративістика» в часописі «Дивослово», вважаю можливим узяти слово в дискусії на тему вивчення української і зарубіжної літератури у школі. Наголошу – у старших класах. Цю статтю я пишу не тільки тому, що викладала українську літературу ще в радянській школі, а курс сучасної прози – у Києво-Могилянській академії, а й тому, що є мамою 14-літнього школяра, який, як і більшість сучасних дітей, не надто прагне читати книжки – віддає перевагу комп'ютерним іграм.

На початку хочу нагадати, що ще українські будителі, учасники Кирило-Мефодіївського братства, розмірковували над освітніми принципами, висунувши тезу, що освіта полягає не тільки в тому, аби школярі були грамотними. Освічена людина – це передусім відповідальний громадянин. Саме про це писав Пантелеймон Куліш у своїй «Повісті про український народ», яка побачила світ ген-ген – у 1846 р. й відразу була вилучена з обігу, а перевидана вже у незалежній Україні. Її, здається, ми, дорослі, прочитали не уважно або й зовсім не прочитали. Нашим національним будителям ішлося передусім про формування в дітей національної свідомості. Це завдання вони, зокрема Шевченко у своєму «Букварі», вважали здійсненням винятково на християнському ґрунті. У секуляризованому світі християнські чесноти втрачають своє значення. Наша освіта є світською, але чому ми маємо відмовлятися від християнської мудрості, якщо вона корисна? Хочу згадати у зв'язку з цим такий епізод. Мати Блаженного Августина*, автора першої в європейській літературі сповіді, зачинателя автобіографічного жанру, оплакувала свого грішника-сина ревніше, ніж ті нещасні матері, сини яких померли. Якось вона попрохала найшанованішого священика поговорити з її блудним сином. Священик відмовився, мотивуючи своє рішення тим, що Августин, який вивчав риторіку і філософію, обов'язково дізнається про Господа з книжок. Можна, звичайно, сподіватися, що Господь дасть знак нашим дітям і з комп'ютерних ігор, бо немає для Нього нічого неможливого. Однак: спочатку було Слово...

На мою думку, першорядним у шкільному курсі літератури для старшокласників є принципове питання: чи ми ознайомлюємося з окремими творами, аналізуючи їхні естетичні принади, а на практиці – епітети, метафори й гіперболи, чи все ж вивчаємо

історію літератури, не забуваючи й про стиль? Я є прибічником другого підходу. В автобіографії Тарас Шевченко писав, що його життєпис є частиною історії його батьківщини. Аналогічно один з найвідоміших представників так званої історичної Школи Анналів Морис Альбвас, розглядаючи колективну й історичну пам'ять значно пізніше – 1925 р., дійшов висновку, що кожна людина має справу з індивідуальною й історичною пам'яттю. Перша використовує другу. Отже, історія нашого життя завжди є частиною історії більшого цілого – соціального чи професійного середовища, нації, цивілізації. Коли ми хочемо, аби наші діти не вирости холодними егоїстами, відчували свою причетність до того, що є більшим від них самих, – до колективної справи, мусимо представити їм українську літературу як дзеркало нашої історії, в якому відображені й заборони українства, і великі історичні потрясіння, й змагання за власне «я», за його присутність у світі. Шкільний курс літератури конче має містити оглядові теми, в яких висвітлювалися б зв'язки літератури з історією. Бажано, щоб про все це говорилося просто, прозоро й приступно, без використання академічної термінології на кшталт «парадигма» або «дискурс». Адже саме наша література часто була єдиною формою історичного розвитку українства, особливо у другій половині XIX ст., коли на підросійській Україні наше слово було заборонене, а розвиток українського письменства і культури відбувся в Галичині, яка входила до складу Австро-Угорської імперії. Тепер багато пишуть про те, що ми втратили Крим і маємо війну на Донбасі через відсутність адекватного викладання в цих регіонах української мови, літератури й історії. Однак якщо на уроках літератури ми збираємося займатися винятково аналізом художнього твору, то чужим чи допоможе дітям усвідомити себе громадянами України, тими, хто прагне колись увійти до європейської сім'ї. Так само я не уявляю, як можна висвітлювати творчість Тараса Шевченка чи Василя Стуса, не звертаючись до біографії цих поетів. Інша річ – учителі не повинні надуживати біографічними даними. Вони мусять намагатися показати, як біографія митця впливає на його творчість. Тут мені можуть закинути, що біографія на творчість узагалі ніяк не впливає. Хочу запевнити своїх опонентів – не у випадку Тараса Шевченка, Василя Стуса чи Павла Тичини. Лише на творчість другорядних літераторів біографія не має впливу. У нецікавих митців усе нецікаве: і життя, яке вони прожили, і твори, які вони написали.

* Вона була християнкою на відміну від батька св. Августина.

Попри всі труднощі протягом останніх 25 років українське літературознавство все ж виробило новий канон українського письменства, в якому, звичайно, ще наявні радянські рудименти. Позбутися їх – лише справа часу і доброї волі, звичайно. Це яскраво засвідчує експозиція в Національному музеї літератури, яку мені нещодавно довелося оглянути. У ній багато нового і цікавого, утім і недоліків теж чимало. Попри очевидні позитивні зміни, як, скажімо, у висвітленні літератури Розстріляного Відродження й еміграційної літератури, загалом експозиція все ж незбалансована. Так, давня література представлена винятково авторами, що писали церковнослов'янською, Феофан Прокопович – наше все. Лагінськомовні письменники взагалі не згадані. Традиційно Олександр Пушкін, котрий змалював тиху українську ніч, – знову на чільному місці, чомусь Херасков і «Путешествие из Петербурга в Москву» теж входять до української літератури. Про Галичину та її роль у розвитку нашого письменства у другій половині XIX ст. сказано, як завжди, мимохідь. Який там Олександр Кониський і НТШ? А головне – між наддніпрянцями й галичанами існував цілковитий консенсус в усьому! Віктор Домонтович і Юрій Косач, найважливіші представники нашої літературної еміграції, – відсутні, хоча саме їхні постаті потребують широкого висвітлення. З одного боку стенда – Олена Теліга, а з другого – просякнуті кров'ю речі радянського солдата, який, як я розумію, був невідомим письменником. Про шістдесятників – встидливо за офіційним шерогом ідуть дисиденти. І «Собору» Олесея Гончара – окремих стенд, вочевидь, як найчеснішому творові нашого письменства. Однак якщо ви думаєте, що мені дозволили про все це сказати публічно – ви глибоко помиляєтеся. Мене зацитькали учасники екскурсії, мовляв, про недоліки треба говорити особисто та й допомогти музейникам. Забуваємо, що музейники працюють на гроші платників податків, як, до речі, й учителі. І музеї, і шкільна освіта – це публічна справа, а не приватна лавочка.

Наша біда в тому, що все у нас – напівправа, скрізь совок переплетений із прогресивнішим поглядом, а професіоналізм – порожній звук. І критики ми не любимо, до самокритики взагалі не здатні, критикувати можемо винятково абстрактних можновладців, знімаючи із себе будь-яку відповідальність. Тим часом реформи починаються з того, що люди не бояться бачити реальний стан речей. А він такий, що вчителі у школі, як і музейники, мусять так подавати основні відомості з історії українського письменства, щоб можна було не тільки уявити собі цю історію, а й зрозуміти її сутність, закономірності, усвідомити ті двигуни, що рухали і рухають нею.

Водночас підлітки у старших класах мають навчитися формулювати власну думку й викладати її письмово бодай у вигляді есея на триста слів. Ідеться не про художній твір, а про міркування з

приводу певного твору чи якоїсь проблеми. Цей есей, звичайно, варто писати у класі і без мобільних телефонів, можливо, й без попереднього оголошення теми. Людину складно назвати освіченою, якщо вона не здатна письмово оформити висловлення. На жаль, учителі також часто не вміють його сформулювати, бо й вони, вочевидь, мало читають, про що можна зробити висновок із накладів фахових видань. Закономірно виникає питання: хіба може вчитель, який себе поважає, не цікавитися своєю професією, черпати всі відомості з інтернету? Якщо це правильно, то чому в такому разі ми обурюємося, коли учні скачують свої реферати і твори з мережі? Лікарю, зціли самого себе. Здається, так говорить відоме прислів'я. Щоб прилучити до творчості учнів, навчити їх формулювати власну думку на письмі, варто об'єднати у старших класах українську мову й літературу в один предмет. Старшокласники читають складніші твори, які цінні тим, що в них є те, що робить нас людьми, – людяність. Звичайно, література тепер – далеко не основний предмет. Однак лише їй під силу та сфера, що зветься людинознавством. Ми тепер вдаємося по допомогу до психолога, забуваючи, що саме література і є найкращим психологом, тобто знавцем людської душі.

Щодо об'єднання зарубіжної літератури з українською. На користь такого об'єднання в мене є один аргумент. Найкращі наші перекладачі: Максим Рильський, Василь Мисик, Григорій Кочур, Борис Тен, Микола Лукаш, Євген Попович, Михайло Москаленко, Анатолій Перепадя, Петро Таращук, Андрій Содомора – це яскраві постаті української літератури. Саме вони довели, що українською мовою можна передати найскладніші думки і найтонші людські переживання. Тому й немає сенсу відокремлювати українське письменство від світового. Їх варто висвітлювати як явища синхронні, шукаючи між ними спільне у стилі й поетиці. Звичайно, це величезна перебудова для українських учителів-словесників, проте перебудова ця немінуча й не одномоментна. Адже лише вона подасть учням наше письменство у контексті світовому, і сама українська література перестане бути якоюсь дивовижною.

Нарешті останнє: розв'язуючи всі ці складні завдання, варто скористатися принципом логіки, що зветься Лезом Оккама. Він полягає в тому, щоб не робити більше припущень, ніж потрібно. Існує європейський досвід реформування освіти. Якщо ми рухаємося в європейському напрямі, маємо втілювати в життя європейські правила, а не винаходити велосипед. Однак ми також зобов'язані поставити в новій програмі акцент на власній традиції, пам'ятаючи: наша література протягом XIX–XX ст. була виявом не тільки індивідуальності письменника чи певної естетичної системи, не механічним набором текстів, а й голосом українського народу, згодом нації, зокрема й політичної, що формується на наших з вами очах.